

Vergaderjaar 1988–1989

20 239

Aanvulling van het Wetboek van Strafrecht met enkele bepalingen tot het tegengaan van discriminatie op grond van ras, geloof, levensovertuiging, geslacht of hetero- of homoseksuele gerichtheid

Nr. 7

EINDVERSLAG

Vastgesteld 21 februari 1989

Na kennisneming van de memorie van antwoord en de nota van wijziging, zijn er in de vaste Commissie voor Justitie¹ nog verschillende vragen gesteld en opmerkingen gemaakt. Onder het voorbehoud dat de regering deze tijdig zal hebben beantwoord, acht de commissie de openbare beraadslaging over dit voorstel van wet genoegzaam voorbereid.

I Algemeen

De leden behorende tot de fractie van het C.D.A. hadden met grote belangstelling kennisgenomen van de memorie van antwoord.

Tot hun genoegen hadden deze leden kunnen constateren dat in hun in het voorlopig verslag neergelegde opmerkingen de regering aanleiding had gevonden tot het aanbrengen van enkele wijzigingen, waarvoor meergenoemde leden de regering hun erkentelijkheid betuigden.

Met name de vervanging in het intitulé van «seksuele gerichtheid» en de overeenkomstige wijziging van de desbetreffende bepalingen maakte volgens deze leden terecht duidelijk dat niet iedere seksuele gerichtheid onder de anti-discriminatiebepalingen valt.

Voorts stelden de leden van de C.D.A.-fractie met genoegen vast, dat de regering alsnog tot de erkenning is gekomen dat opneming van het begrip «sekse» in de artikelen 137d en e een functie kan vervullen in de strijd tegen pornografie – zoals bovengenoemde leden reeds hadden betoogd bij de behandeling van wetsvoorstel 15 638 (wijziging bepalingen inzake pornografie) en door middel van amendementen in de wetgeving hadden willen vastleggen.

Voort het overige gaf de memorie van antwoord de C.D.A.-fractieleiden nog aanleiding tot de volgende opmerkingen.

Het antwoord met betrekking tot het niet opnemen van «geslacht» in artikel 137c, terwijl de artikelen 137d en e daarmee wel zijn uitgebreid, had genoemde leden niet overtuigd. Zij achtten het niet consequent dat met betrekking tot de onderhavige antidiscriminatiebepalingen in één artikel een uitzondering wordt gemaakt ten aanzien van «sekse».

Bovendien hadden de C.D.A.-fractieleiden een antwoord gemist op hun vraag waarom volgens de regering discriminatie van vrouwen kan voortkomen uit bepaalde maatschappelijke opvattingen en niet zozeer uit de

¹ Samenstelling:

Leden: Haas-Berger (PvdA), Stoffelen (PvdA), Kosto (PvdA) voorzitter, Roethof (PvdA), De Kwaadsteniet (CDA), Stemerdink (PvdA), Gualthérie van Weezel (CDA), Rempt-Halmans de Jongh (VVD), Van der Burg (CDA), Schutte (GPV), Krajenbrink (CDA), Korthals (VVD), Wiebenga (VVD), Laning-Boersema (CDA), Dijkstal (VVD), Vermeend (PvdA), Kohnstamm (D66), Wolffensperger (D66) ondervoorzitter, Swildens-Rozendaal (PvdA), Soutendijk-van Appeldoorn (CDA), Van de Camp (CDA), Biesheuvel (CDA).
Plv. leden: Ter Veid (PvdA), Jabaaij (PvdA), Van Nieuwenhoven (PvdA), Lankhorst (PPR), Koetje (CDA), Van Traa (PvdA), Borgman (CDA), Hermans (VVD), De Hoop Scheffer (CDA), J. T. van den Berg (SGP), Vreugdenhil (CDA), De Grave (VVD), Te Veldhuis (VVD), Wolters (CDA), Van Es (PSP), Alders (PvdA), Eisma (D66), Groenman (D66), Doelman-Pel (CDA), Van Muiden (CDA), Leerling (RPF).

wil om te beledigen, terwijl zij een dergelijke achtergrond ten aanzien van homofielen kennelijk uitsluit.

Wat betreft de gehanteerde terminologie met betrekking tot de bepalingen uit het Wetboek van Strafrecht, wensten de C.D.A.-fractieleden het volgende op te merken.

Het juridische begrip «discriminatie» heeft volgens de definitie van artikel 90 quater alleen betrekking op het maken van ongerechtvaardigd onderscheid in het openbare leven. Vandaar dat bij discriminatie in de sociaal-economische sfeer een andere term dient te worden gehanteerd. In artikel 429 quater wordt het neutrale «onderscheid maken» gebruikt. Toen dit alleen sloeg op «ras» was het duidelijk dat ongerechtvaardigd onderscheid maken werd bedoeld. Nu voorgesteld wordt de desbetreffende bepaling uit te breiden met geslacht en seksuele gerichtheid, geldt dit niet meer. Een en ander bracht de leden van de C.D.A.-fractie ertoe de regering nog eens in overweging te geven in artikel 429 quater in te voegen «zonder redelijke grond», zoals ook de Raad van State suggereert.

Meergenoemde leden hadden geconstateerd dat de regering er niet toe is overgegaan artikel 429 quater onder de misdrijven te rangschikken, terwijl zij dit naar aanleiding van desbetreffende opmerkingen in het voorlopig verslag wel had gedaan ten aanzien van artikel 429 ter. De argumentatie van de regering om artikel 429 quater als overtreding te blijven aanmerken achtten deze leden niet geheel overtuigend. Met name doelden zij daarbij op de redenering dat een strafbaar feit, ook wanneer het een misdrijf is, zeer dikwijls niet tot strafvervolgning leidt, wanneer het feit zelf niet wordt ervaren als misdrijf. Deze leden wezen erop dat ook beledigingen en het aanzetten tot rassenhaat zonder opzet als misdrijf strafbaar zijn. Er is in dezen theoretisch geen onderscheid tussen de artikelen 137c, d en e enerzijds en artikel 429 quater anderzijds. In de praktijk wordt in beide gevallen inderdaad vaak geseponeerd wanneer duidelijk is dat de opzet om te discrimineren ontbrak. Hier ligt dus niet het argument om artikel 429 quater niet als misdrijf aan te merken. De voordelen om dat wel te doen wegen zwaar, zo meenden deze leden en zij vroegen de minister zich hier nog eens op te beraden.

Tenslotte wensten de C.D.A.-fractieleden nog aan de orde te stellen het verband tussen artikel 429 quater en het gevaar dat verschillende grondwettelijke vrijheden worden beperkt ten aanzien van op commerciële basis werkende scholen en maatschappelijke instellingen op bijzondere grondslag. De regering antwoordt naar aanleiding van een desbetreffende opmerking van de C.D.A.-fractie, dat, zo er al sprake is van inperking van de vrijheid van onderwijs, dit dan al langer het geval is omdat deze bepaling sedert 1981 bestaat. Het laatste moge het geval zijn, daarmee is evenwel het mogelijke probleem nog niet opgelost. Gaarne ontvingen de leden van de C.D.A.-fractie een nadere toelichting op het door de regering gestelde volgens hetwelk er volgens haar geen inperking van de vrijheid van onderwijs plaatsvindt door het voorgestelde artikel 429 quater.

De leden van de fractie van de P.v.d.A. wilden de minister dank zeggen voor de beantwoording van hun vragen en de reactie op de door hen gemaakte opmerkingen, temeer nu die een aantal bij deze leden levende bezwaren op het voorstel hadden weggenomen. Zo zagen deze leden tot hun voldoening dat artikel 137e, eerste lid onder 2, op de – ook – door deze leden voorgestelde wijze is gewijzigd. Met de minister wilden deze leden, nogmaals, beklemtonen dat het aanscherpen van de strafbepalingen een Wet gelijke behandeling niet overbodig maakt en dat deze een eigen betekenis hebben. Zij konden het door de minister op blz. 1 van de memorie van antwoord gestelde, namelijk dat de artikelen 137c, d en e

bepalingen bevatten die het mogelijk maken bepaalde groepen te beschermen tegen openbare belediging, haat en discriminatie, terwijl een Wet gelijke behandeling er meer op is gericht individuen die slachtoffer zijn of dreigen te worden van discriminatie zelf een mogelijkheid te geven zich te verweren, als zodanig onderschrijven. Zij konden het met de minister eens zijn dat, hoewel artikel 429 quater meer is gericht op bescherming van individuen tegen discriminatie, de eigen waarde van dit artikel gelegen is in het feit dat het ook kan worden aangewend waar civiele of administratiefrechtelijke procedures niet zinvol zijn of ter aanvulling van deze procedures. Anders dan de minister waren de leden van de fractie van de P.v.d.A. van mening dat het voor een effectieve bescherming van die mensen die door discriminatie bedreigd worden in hun maatschappelijk functioneren, wenselijk is artikel 429 quater als misdrijf te kwalificeren. Zij wilden hier later in het eindverslag op terugkomen.

Nu de minister niet op de suggestie van deze leden was ingegaan, artikel 137f in die zin aan te vullen, dat ook uitingen van kunstzinnige of literaire aard in deze uitzonderingsbepaling worden ondergebracht – van wezenlijke betekenis indien ook openbare belediging van een groep mensen wegens geslacht onder de strekking van artikel 137c was gebracht –, konden de leden van de fractie van de P.v.d.A. vooralsnog instemmen met het schrappen van het voorgestelde artikel 137f. Met het voorstel van de minister, de uitbreiding van artikel 137c – bij nota van wijziging veranderd in hetero- of homoseksuele gerichtheid – te beperken, konden deze leden instemmen.

Bij het zich opzettelijk beledigend uitlaten over groepen mensen zal de opzet niet altijd gericht zijn op het beledigen zelf, maar zal zich niet zelden de situatie voordoen dat men de uitlating opzettelijk doet, waarbij mens (willens en wetens) op de koop toe neemt dat mensen zich daardoor beledigd zullen voelen. Artikel 137c omvat beide elementen, zo meenden deze leden, waarbij een scheiding tussen beide, althans bewijsrechtelijk, niet licht te maken zal zijn. Zij wilden de minister volgen in diens argumentatie, artikel 137c niet uit te breiden met «geslacht»; de achtergestelde maatschappelijke positie van vrouwen is inderdaad het gevolg van de – helaas nog veelvuldig voorkomende – opvattingen in de maatschappij ten aanzien van rol- en machtsverdeling tussen mannen en vrouwen, een achterstand waaraan het beledigen van de vrouw als zodanig weinig zal toevoegen (een verbod om te beledigen zal daarentegen wellicht niet bijdragen aan het terugdringen ervan). De beste illustratie van het feit dat de maatschappij ook wat dit betreft nog steeds «niet deugt» geeft de minister zelf op blz. 6 van de memorie van antwoord, waar hij zich afvraagt of «dergelijke procedures» – namelijk ter beoordeling door de rechter of in gevallen op grond van geslacht in de literatuur een beroep op de vrijheid van meningsuiting moet worden gehonoreerd (indien belediging wegens geslacht wél strafbaar zou zijn gesteld) – «zullen bijdragen tot de verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen», blijkbaar ongeacht de vraag of het belediging van vrouwen dan wel van mannen betreft!

Dat de artikelen 137c, d en e in samenhang moeten worden gezien, zoals de minister stelt op blz. 6 van de memorie van antwoord en bedoeld zijn om discriminatie van bepaalde groepen tegen te gaan, is ook de mening van de leden van de fractie van de P.v.d.A. Zij konden zich vooralsnog vinden in het uitbreiden van deze trits met het bij nota van wijziging opgenomen artikel 137f en het laten vervallen van het huidige artikel 429 ter. Zoals de leden van de fractie van de P.v.d.A. hiervoor reeds hadden opgemerkt, waren zij, anders dan de minister, van mening dat de feiten, strafbaar gesteld in artikel 429 quater, wel degelijk als misdrijf gekwalificeerd dienen te worden; een standpunt dat zij reeds bij eerdere gelegenheden hadden ingenomen. Niet alleen heeft de

Emancipatieraad zich afgevraagd waarom hier geen sprake is van een misdrijf en zegt de Raad van State in zijn advies dat in het algemeen niet kan worden gesteld dat discriminerende handelingen minder ernstig zijn dan discriminerende uitlatingen, hetgeen overigens door de minister wordt onderschreven, en heeft ook het Landelijk Bureau Racismebestrijding (LBR) aangedrongen op het onder de misdrijffactikelen opnemen van het in artikel 429 quater strafbaar gestelde, hetzelfde is ook binnen de kring van het openbaar ministerie in de adviserende ronde bepleit. De redenering van de minister (blz. 10 van de memorie van antwoord) dat de kans bestaat dat er – in gevallen waar onderscheid wordt gemaakt zonder dat men direct de bedoeling heeft te discrimineren –, omdat het feit zelf niet zo verwijtbaar is en niet wordt ervaren als misdrijf (bij voorbeeld advertenties), geen strafvervolgung wordt ingesteld terwijl er des te meer reden is juist in dergelijke zaken op zo eenvoudig mogelijke wijze in ieder geval een strafvervolgung te kunnen instellen, konden deze leden niet volgen. Uit de adviezen van de kant van het openbaar ministerie blijkt dat niet zozeer de wil om te vervolgen ontbreekt, maar dat het aan bewijsrechtelijke problemen te wijten is dat in de jaarlijkse rapportage aan de Minister van Justitie de inspanningen van zowel politie als het openbaar ministerie op dit terrein onvoldoende tot uitdrukking komen. De wil is er dus wel, zij het dat in het algemeen gesteld kan worden dat bij het openbaar ministerie aan misdrijven een hogere prioriteit wordt toegekend dan aan overtredingen.

De minister gaat er, blijkens zijn opmerkingen op diverse plaatsen in de memorie van antwoord, van uit dat naast het beroep dat men kan doen op artikel 1401 BW – waarbij veelal gesteld wordt dat de norm van artikel 429 quater is overtreden – en naast de mogelijkheden die een Wet gelijke behandeling degene ten aanzien aan wie onderscheid wordt gemaakt zal bieden, artikel 429 quater met name voor de hardnekkige gevallen zijn waarde kan gewijzen. Reeds in de memorie van toelichting (blz. 4) stelde hij, dat «thans – na ruim tien jaar emancipatiebeleid – mag worden aangenomen dat deze norm voldoende is doorgegeven en dat degenen die deze norm overtreden dit zeer bewust doen». Deze leden wilden opmerken dat hetgeen in de memorie van toelichting (blz. 7) ten aanzien van de artikelen 137c en verder wordt gesteld, namelijk «dergelijke uitlatingen kunnen een olievlekwerking hebben en de maatschappelijke positie van de gehele groep aantasten», evenzeer aan de orde kan zijn bij het begaan van het in artikel 429 quater strafbaar gestelde (bij voorbeeld advertenties).

De leden van de V.V.D.-fractie hadden de memorie van antwoord bij het onderhavige wetsvoorstel met belangstelling gelezen en zij dankten de regering voor de doorgaans heldere beantwoording van de door hen gestelde vragen. Deze leden hechtten eraan nogmaals te stipuleren dat van dit wetsvoorstel vooral een belangrijke normerende werking uitgaat en dat naast dit wetsvoorstel met name een Algemene wet gelijke behandeling niet kan worden gemist. De regering heeft echter gelijk wanneer zij stelt dat de strafbepalingen een eigen betekenis hebben bij voorbeeld in de zin van het beschermen van bepaalde groepen tegen openbare belediging, haat en discriminatie alsmede het strafbaar stellen van deelneming aan activiteiten gericht op discriminatie van mensen wegens hun ras. Kan de regering in dit verband nog nader ingaan (in de vorm van een voorbeeld) op de passage in de memorie van antwoord: «Het gaat echter niet alleen om de normstelling. Gezien de vele vormen waarin discriminatie zich voordoet, zullen er ook gevallen zijn, waarin die andere middelen minder effectief zijn en strafrechtelijk ingrijpen het meest aangewezen is.»?

De leden van de V.V.D.-fractie wilden graag nog een toelichting op de verwachting van de regering dat de werklastvermeerdering voor politie,

justitie en rechterlijke macht niet bijzonder groot zal zijn. De regering baseert deze veronderstelling op onderzoeksresultaten, maar dat neemt niet weg dat na de inwerkingtreding van het voorliggende wetsvoorstel wel degelijk een extra werklast kan ontstaan. Immers, niet ontkend kan worden dat discriminatie in het sociaal-economisch leven nog veelvuldig voorkomt.

Deze leden waren in het bijzonder verheugd over het schrappen van het voorgestelde artikel 137f. Zij meenden dat dit artikel meer onduidelijkheid opriep dan dat het helderheid verschafte. Ook waren zij het eens met nadere aanduiding van de term «seksuele gerichtheid».

De leden van de V.V.D.-fractie vroegen de regering nog nader in te gaan op de argumenten voor het onderscheid bij de artikelen 429 ter, 137c, d en e Wetboek van Strafrecht (misdrijven) en bij 429 quater Wetboek van Strafrecht (overtreding). De redenering van de regering om artikel 429 quater niet – alsnog – als misdrijf te kwalificeren had deze leden nog niet geheel overtuigd.

In het voorlopig verslag hadden deze leden een vraag gesteld over de betekenis van een objectieve rechtvaardigingsgrond bij voorbeeld bij indirect onderscheid op het gebied van seksuele gerichtheid. Het voorbeeld van de regering van het echtpaar dat wordt gevraagd voor schoonmaakwerkzaamheden vonden deze weliswaar bij het onderhavige wetsvoorstel aardig gekozen, maar zij merkten daarbij wel op dat deze vraag waarschijnlijk op grond van de Algemene wet gelijke behandeling als direct onderscheid wegens burgerlijke staat moet worden gekwalificeerd. Is deze conclusie juist, zo vroegen deze leden de regering?

Tevens hadden de leden van de V.V.D.-fractie de regering in het voorlopig verslag gevraagd naar de betekenis van «de aard van het werk, de werksituatie en de werkomgeving». De wijze waarop de regering hierop antwoordde hadden deze leden echter zelf ook wel kunnen bedenken; het ging deze leden meer om nadere aanduidingen, eventueel – concrete – begrenzingsen, niet om synoniemen. Kan de regering hieraan nog een beschouwing wijden?

De vraag van deze leden naar de samenloop van strafrecht en civiel recht, was bedoeld om opheldering te verschaffen over een mogelijke misvatting, die op dit punt zou kunnen ontstaan. De misvatting namelijk dat, indien bij voorbeeld een civiele vordering op grond van de Algemene wet gelijke behandeling is ingesteld, het openbaar ministerie niet «automatisch» zal afzien van een eventuele strafvordering. Met andere woorden, de officier van justitie moet op grond van de feiten een zelfstandige afweging maken over eventuele strafvervolgning, zonder daarbij een doorslaggevende betekenis toe te kennen aan een reeds ingestelde civiele vordering. Formeel blijft de officier van justitie natuurlijk bevoegd deze afweging te maken en te besluiten om te vervolgen, maar er zou een praktijk kunnen ontstaan dat bij dergelijke samenloop «automatisch» wordt geseponeerd c.q. van vervolging wordt afgezien. De stelling van de regering dat alleen wordt overgegaan tot strafvervolgning, indien de rechtsorde ernstig wordt geschaad, kwam de leden van de V.V.D.-fractie wat «magertjes» over.

De leden van de D66-fractie hadden waardering voor de uitgebreide antwoorden van de minister op hun vragen. Juist omdat inmiddels nogal wat wetsvoorstellen aan de orde zijn waarin nadere normen wat betreft gelijke behandeling en discriminatiebestrijding worden geformuleerd, is een degelijke en zorgvuldige discussie over de precieze betekenis en de onderlinge samenhang en afstemming van essentieel belang. Zij stelden echter vast, dat de nota van wijziging alsmede de antwoorden en verduidelijkingen naar aanleiding van hun eigen opmerkingen en die van de andere fracties althans in een aantal opzichten opnieuw enkele vragen van algemene aard oproepen.

In de eerste plaats merkten zij op dat de minister wat betreft de handhaving van de normen sterk blijkt te willen leunen op de zogenaamde intermediairs, zoals het Landelijk Bureau Racismebestrijding en de Commissie Gelijke Behandeling. Ook verwijst hij regelmatig naar het belang van de gedupeerden die meer gebaat zouden zijn bij een civiele dan bij een strafrechtelijke aanpak. Mede daarom zullen zijns inziens de gevolgen voor de werklust van het bij vervolging en berechting betrokken apparaat gering zijn.

De aan het woord zijnde leden waren toch wel enigszins verbaasd. Ofschoon het belang van het wetsvoorstel mede gelegen is in de normstelling zelf en daarmee een bijdrage kan worden geleverd aan de nagestreefde mentaliteitsverandering, heeft het strafrecht, zoals ook de minister op blz. 7 zelf onderstreept, ook een eigen functie. Deze functie is er in gelegen dat bij strafbaarstelling de overheid zelf verantwoordelijkheid neemt voor de handhaving van de norm, middels opsporing en vervolging. Voordeel daarvan voor de gedupeerden is juist, dat niet zijzelf, maar een overheidsorgaan de overtreders opspoort en op eigen gezag aanspreekt. Een actieve opsporing door de overheid betekent juist bescherming van de preciaire situatie waarin de gedupeerde zich bevindt. Begrijpen wij de minister echter goed, dan zal in de praktijk geen eigen opsporing plaatsvinden. Er zal slechts worden ingegrepen bij aangifte c.q. klachten van individuele burgers of zogenaamde intermediairs. Dat wekt de indruk dat de strafnormen als klachtdelict worden beschouwd, met alle nadelige gevolgen voor de gedupeerde: deze zal dan immers steeds zelf de afweging moeten maken op welke manier (strafrechtelijk of civielrechtelijk) hij of zij de eigen belangen het beste dient.

Waar de minister in zijn antwoorden kennelijk zoveel belang hecht aan de rol van intermediairs als opsporingsorganen, en voorts de taak van de opsporings- en vervolgingsorganen van de overheid feitelijk ondergeschikt wil maken aan de belangen van de gedupeerden, rijst dan ook de vraag welke extra betekenis de strafbaarstelling dan nog heeft naast de civielrechtelijke normen in een Algemene wet gelijke behandeling.

Wil de minister op bovengenoemde vraagstelling nader ingaan?

Over de nota van wijziging, en met name het vervangen van het begrip seksuele gerichtheid door hetero- of homoseksuele gerichtheid, hadden de leden van de fractie van D66 de volgende vragen en opmerkingen. Zij begrepen dat het de regering in de eerste plaats gaat om de analogie van begrippen zoals die worden gehanteerd in andere anti-discriminatie-wetgeving, zoals het voorstel voor een Algemene wet gelijke behandeling. Deze leden gaven de voorkeur aan het begrip seksuele gerichtheid. Als door de regering nadrukkelijk beoogd wordt bij voorbeeld pedoseksuele gerichtheid uit te sluiten van de discriminatiebepalingen, dan waren de leden van de fractie van D66 het niet eens met de regering. Ook bij andere gelegenheden, zoals bij de behandeling van hun eigen initiatiefwetsvoorstel over Groepsacties gelijke behandeling hadden zij aangegeven dat de maatschappelijk bestaande angst voor strafbare excessen bij pedoseksualiteit op zich geen reden kan zijn het begrip seksuele gerichtheid in anti-discriminatie-wetgeving te beperken tot hetero- of homoseksuele gerichtheid.

Er doet zich echter bij deze begripsverandering zoals opgenomen in de nota van wijziging nog een ander probleem voor. De terminologische aanduiding heeft voor de artikelen 137c en volgende een andere functie dan voor artikel 429 quater. Bij de artikelen 137c en volgende spreken de normen zelf al over discriminatie, aanzetten tot haat, aanzetten tot geweld. Met artikel 429 quater is het huns inziens anders gesteld, zoals ook de minister op diverse plaatsen in zijn memorie van toelichting aangeeft. Niet discriminatie, maar het maken van onderscheid in ambt, beroep en bedrijf wordt daar strafbaar gesteld. Zij citeerden de minister

(blz. 10 van de memorie van antwoord) waarin hij zegt: «Het komt ook voor dat het onderscheid wordt gemaakt zonder dat men direct de bedoeling heeft te discrimineren.

Dit is strafwaardig omdat degenen ten aanzien van wie het onderscheid wordt gemaakt dat vaak ervaren als achterstelling en er last van hebben.» Zij zagen echter geen enkele aanwijzing dat heteroseksuelen op dit moment op die grond een andere, slechtere behandeling zouden krijgen dan homoseksuelen. In feite geldt dit ook voor mannen ten opzichte van vrouwen, reden waarom een voorkeursbehandeling voor mannen niet wordt toegestaan. Door de toevoegingen en nieuwe formuleringen in artikel 429 quater krijgt het artikel een eigenaardig karakter.

Immers, deels gaat het om veel voorkomende, duidelijk aanwijsbare ongerechtvaardigd onderscheid (ethnische minderheden, vrouwen, homoseksuelen). Deels echter worden, feitelijk uitsluitend uit overwegingen van systematiek, gronden toegevoegd die niet gebaseerd zijn op feitelijke achterstand of achterstelling, maar zelfs in de praktijk tot ongerechtvaardigd voortrekken leiden (mannen, heteroseksuelen, blanke meerderheden). Zij wezen er op, dat een keuze voor systematiek, zoals gedaan in het wetsvoorstel Algemene wet gelijke behandeling, juist en terecht is, omdat het hier een civielrechtelijke norm betreft: mochten zich schendingen van de gelijke behandelingsnorm ten nadele van mannen c.q. heteroseksuelen voordoen, dan zal een gedupeerde in ieder geval civielrechtelijk moeten kunnen optreden. Ook wat betreft de artikelen 137c en volgende onderschreven zij de keuze, gelet op de inhoud van de norm. Hun vraag om een nadere onderbouwing van de gemaakte keuzen betreft dan ook alleen artikel 429 quater. Zij vroegen de minister in zijn antwoord mede te betrekken de mogelijkheid dat allerlei vormen van positieve actie ten gunste van vrouwen en ethnische minderheden (reservering van arbeidsplaatsen, maar ook de Kies Exact campagne van de Rijksoverheid) ter beoordeling aan de strafrechter worden voorgelegd, hetzij op vordering van het openbaar ministerie hetzij in een beklagprocedure van artikel 12 Wetboek van Strafvordering. En wel op de grond dat daarmee onderscheid wordt gemaakt ten nadele van mannen en (blanke) meerderheden. Bieden de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen en een Algemene wet gelijke behandeling al niet ruim voldoende mogelijkheden om een dergelijke incidentele misstand aan te pakken.

Voor het overige hadden de leden van de D66-fractie nog de volgende opmerkingen en vragen. Zij konden zich verenigen met het onderbrengen van artikel 429 ter bij artikel 137. Ook konden zij zich het schrappen van het eerder voorgenomen artikel 137f voorstellen. Zij wezen er daarbij echter op, dat zonder deze beperking toch problemen zouden kunnen optreden waar het gaat om discriminatie naar sekse, met name bij indirecte discriminatie (onder verwijzing naar burgerlijke staat of gezinsomstandigheden). Wil de minister hier nog in zijn antwoord op ingaan?

Voorts wilden zij graag een toezegging van de minister, dat hij de Nadere Instructie te zijner tijd zal uitbreiden. Zij zagen geen reden waarom het «in overweging nemen», zoals de minister toezegde, tot een andere conclusie zou kunnen leiden. Zij vroegen in dit verband, of de uitspraak van de minister dat in het algemeen geen vervolging zal plaatsvinden indien na een uitspraak van de Commissie Gelijke Behandeling een bevredigende oplossing wordt gevonden, betekent dat, zo er geen bevredigende oplossing is, wèl vervolgd zal worden. Zij wezen voorts op de verschillen tussen de door de minister genoemde intermediairs. Het Landelijk Bureau Racismebestrijding heeft een grotendeels andere taak dan de Commissie Gelijke Behandeling. De laatste zal zich, gelet op de wettelijke taak van klachtenbehandeling, veel prudenter moeten opstellen terwijl het Landelijk Bureau Racismebestrijding veel meer gericht kan en moet zijn op aktivisme, ook ten opzichte van opsporing en aangifte.

Dat betekent dat bij de normhandhaving ten behoeve van vrouwen de door de minister zo benadrukte intermediairs in de praktijk nauwelijks aanwezig zijn. Is de minister bereid om intermediairs die zich ten behoeve van vrouwen aandienen (financieel) te ondersteunen?

Tenslotte waren de leden van de D66-fractie teleurgesteld over de opstelling van de minister inzake ontslagbescherming voor gedupeerden die aangifte doen c.q. een zogenaamde artikel 12-procedure beginnen. Zij wezen er op, dat in zijn visie een civielrechtelijke aanpak door gedupeerde wel bescherming biedt, maar een strafrechtelijke aanpak niet. Daarmee dwingt de wetgever de gedupeerde feitelijk tot een keuze en stelt hij de strafrechtelijke aanpak achter bij een civielrechtelijke. Dat leek hen niet congruent met de eigen betekenis van het strafrecht. Wil de minister zijn standpunt in heroverweging nemen? En wil de minister aangeven, op welke wijze een zodanige ontslagbescherming dan vorm moet krijgen?

De leden van de S.G.P.-fractie hadden met belangstelling kennis genomen van de reactie van de regering op het voorlopig verslag van de commissie. Zij constateerden dat een aantal hunnerzijds gestelde vragen en gemaakte opmerkingen afdoende waren beantwoord. De memorie van antwoord alsmede de nota van wijzigingen had hen daarentegen ook aanleiding gegeven tot enige nadere vragen en opmerkingen, waarop zij gaarne een reactie van de regering tegemoet zagen.

De memorie van antwoord op de voet volgend, vroegen de leden van de S.G.P.-fractie naar aanleiding van de bij de nota van wijziging voorgestelde wijziging van het intitulé waarom in de memorie van antwoord gesproken wordt van «godsdienst en levensovertuiging», terwijl de nota van wijziging spreekt van «geloof, levensovertuiging». Deze leden waren de mening toegedaan dat een consistent woordgebruik de voorkeur verdient en dat dit, lettende op de grondwetsbepalingen ter zake, ertoe zou dienen te leiden dat consequent de termen godsdienst en levensovertuiging worden gehanteerd, wat er ook zij van hun principiële bedenkingen ter zake van de gelijkstelling van godsdienst en levensovertuigingen als zodanig, op grond waarvan de in hun ogen subjectieve categorie «levensovertuiging» beter aan zou sluiten bij de eveneens subjectieve categorie «geloof». Zij vroegen om een nadere toelichting op het hierboven gesignaleerde verschil in terminologie c.q. om gelijk-trekking van de te gebruiken terminologie overeenkomstig de Grondwet. Dezelfde opmerkingen en vragen werden door deze leden voorgelegd in verband met de voorgestelde wijziging met betrekking tot artikel 429 quater, eerste lid.

Wat betreft de in het kader van de werklustvermeerdering van het met vervolging en berechting belaste apparaat gemaakte opmerking dat de strafrechter slechts in (minstens) 40 van de 140 in de periode 1981-1984 ingediende klachten uitspraak heeft gedaan, vroegen deze leden of de regering informatie zou kunnen verschaffen omtrent de wijze waarop de (bijna) 100 klachten, waarop geen uitspraak is gevolgd, zijn afgedaan. Valt met name informatie te verschaffen in hoeveel gevallen sprake is geweest van een zogenaamd technisch sepot en in hoeveel gevallen van een zogenaamd beleidssepot? Is ook iets bekend omtrent het aantal gevallen waarin aan een sepotbeslissing een voorwaarde was verbonden en wat de aard van die voorwaarden was? Beoogt de regering wellicht in sterkere mate dan thans het geval is, ambtshalve vervolging van discriminatoire gedragingen?

Naar aanleiding van het gestelde onderaan blz. 10 en bovenaan blz. 11 van de memorie van antwoord, stelden de leden van de S.G.P.-fractie de vraag of het uitgangspunt van wetgeving ter bestrijding van discriminatie, door de regering weergegeven met de doelstelling «dat mensen niet door discriminatie mogen worden belemmerd in hun maatschap-

pelijk functioneren», een uitgangspunt mag heten waarvan gezegd kan worden dat het zich typisch ertoe leent om door de strafrechter getoetst te worden. Een vergelijkbare, concrete bedenking uitten deze leden met betrekking tot het voorgestelde tweede lid van artikel 429 quater, waar het betreft de beoordeling door de strafrechter of de geïncrimineerde gedragingen «vrouwen of personen behorende tot een bepaalde etnische of culturele minderheidsgroep een bevoorrechte positie toe te kennen» en of daarmee het doel, namelijk «het opheffen van feitelijke ongelijkheden» wel of niet gediend is geweest. Zij stelden deze vragen met name vanwege het feit dat, naar verwachting van de regering, de burger bij het tegengaan van discriminatie zich bij voorkeur tot de burgerlijke en administratieve rechter zal wenden.

Naar aanleiding van blz. 11 van de memorie van antwoord, waar wordt opgemerkt dat niet duidelijk is geworden wat deze leden hebben bedoeld met niet door de wetgever beoogde toepassingen, deelden deze leden mee dat zij met name dachten aan geschriften, die vele tientallen jaren geleden zijn verschenen en waaraan tot heden niemand aanstoot heeft genomen op grond van discriminatoire passages of een discriminatoire strekking. Zij stelden nogmaals de vraag of het redelijk is om dergelijke publikaties met een moderne wet tegemoet te treden. Met betrekking tot de artikelen 137d en e Sr. vroegen de leden van de S.G.P.-fractie of uiteengezet kan worden hoe het «aanzetten tot» in deze bepalingen zich verhoudt tot de opruiingsartikelen in het Wetboek van Strafrecht, zoals artikel 131. Eenzelfde vraag stelden deze leden met betrekking tot enerzijds de deelnemingsbepaling van artikel 429 ter en anderzijds de algemene bepaling van artikel 47 en artikel 140 Sr. (deelneming aan een organisatie tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven).

Tot slot vroegen de leden van de S.G.P.-fractie om een gemotiveerd antwoord op de vraag hoe de regering stond tegenover bestrijding van discriminatie wegens nationaliteit en tegenover de bestrijding van agressieve fascistische propaganda. Is zij van mening dat de wet hiertoe thans reeds voldoende toereikende instrumenten biedt.

De leden van de P.P.R.-fractie dankten de minister voor zijn beantwoording. Zij waren ingenomen met het bij nota van wijziging schrappen van het eerder vastgestelde artikel 137f. Zij waren met de minister van mening dat elke schijn vermeden moet worden dat een bepaling wordt opgenomen die indruist tegen de geest van het Internationale verdrag tot uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie. Een beroep op het grondrecht van de vrijheid van meningsuiting en op andere grondrechten is altijd mogelijk, ook zonder expliciete vermelding van die mogelijkheid in deze wet, zo meenden zij. Teleurgesteld waren deze leden over het bij nota van wijziging vervangen van «seksuele gerichtheid» door «hetero- of homoseksuele gerichtheid». Zij vonden deze inperking van de werkingssfeer van de wet tot twee erkende vormen van seksuele gerichtheid principieel onjuist. Deze wijziging deed bij deze leden de vraag rijzen of de minister discriminatie op grond van andere dan de genoemde gerichtheid (bij voorbeeld bi- en transseksualiteit of pedofilie) wel geoorloofd acht. De aan het woord zijnde leden achtten deze wijziging een duidelijke verslechtering omdat nu niet elke seksuele gerichtheid onder de bescherming van de wet valt. Het maken van onderscheid naar verschillende vormen van seksuele gerichtheid druist, naar hun mening, in tegen de geest van een wet die juist bedoeld is om het maken van ongerechtvaardigd onderscheid tegen te gaan. Zij vroegen de minister of, en zo ja waarom, hij het nu gemaakte onderscheid gerechtvaardigd vond. Wel tevreden waren deze leden over het bij nota van wijziging veranderen van «toezenden» in artikel 137e in «doen toekomen». Wat betreft het ook door hen ingebrachte voorstel om artikel 137c met de grond «geslacht» uit te breiden, waren zij niet overtuigd door de argumentatie

van de minister. Het schrappen van artikel 137f had hen niet tot andere gedachten gebracht. Het bevreemde hun dat de minister dat laatste als extra argument hanteert, nu hij zelf in de memorie van antwoord uiteenzet dat voor wat betreft de mogelijkheid van een beroep op grondrechten het schrappen van artikel 137f geen verschil maakt.

Het lid van de R.P.F.-fractie was de regering erkentelijk voor de beantwoording van door hem gestelde vragen en opmerkingen in het voorlopig verslag. Na bestudering van de gegeven antwoorden wilde hij als volgt daarop ingaan.

In de eerste plaats sprak het lid van de R.P.F. zijn verwondering erover uit, dat het woord godsdienst in de nota van wijziging is vervangen door het woord «geloof». In de memorie van antwoord stelt de minister dat «het voorstel van de vaste Commissie voor Justitie «godsdienst en levensovertuiging» ook op te nemen in het intitulé is overgenomen.» (blz. 3). Ook in het intitulé wordt echter gesproken van «geloof». Om deze wijziging heeft niemand gevraagd en deze is evenmin door de minister aangekondigd.

Tegen deze wijziging maakt het lid van de R.P.F. ernstig bezwaar, gelet op de taalkundig totaal andere betekenis, namelijk veeleer subjectief dan objectief. Bovendien sluit het woord «geloof» niet aan op bij voorbeeld bewoordingen van onze Grondwet. Dit lid zou graag een toelichting ontvangen op deze stilzwijgend ingevoerde wijziging. Hij nam aan dat hier sprake is van een verschrijving en vroeg om verandering van «geloof» in «godsdienst en levensovertuiging».

Het verheugde dit lid, dat de minister zijn voorstel tot aanvulling met «godsdienst» als verboden discriminatiegrond in de overtredingen heeft overgenomen (blz. 19). Het woord «godsdienst» zoals aangekondigd in de memorie van antwoord op blz. 19 is in de nota van wijziging in artikel 429 quater eveneens weer vervangen door het woord «geloof». Hij zou ook hier op correctie van de terminologie willen aandringen. De memorie van antwoord heeft aan de gemengde gevoelens van het lid van de R.P.F.-fractie ten aanzien van de waardering voor het onderhavige wetsvoorstel helaas weinig kunnen veranderen. Met name met het oog op het internationale recht meende hij dat hier moet worden gesproken van een onzorgvuldig omgaan met de ook door Nederland gegarandeerde rechten van de mens. Hij kon de minister niet volledig volgen, indien hij beweert dat het hier gaat om belangrijke rechten van de mens, die niet alleen op een bepaald moment, maar te allen tijde bescherming behoeven (blz. 11).

De minister verwijst naar artikel 1 van de Universele Verklaring van de rechten van de mens, dat onder meer stelt dat alle mensen vrij en gelijk in waardigheid en rechten worden geboren. Het betoog van de minister komt kort samengevat hierop neer, dat dit beginsel regeringen de vrijheid zou bieden tot inperking van de rechten van de mens ten gunste van bepaalde groeperingen uit de samenleving. Toepassing van het gelijkheidsbeginsel in deze zin verpolitiseert de toekenning van het genot van de rechten van de mens en is in strijd met de geest van de desbetreffende verdragen. Hij wees op bij voorbeeld de artikelen 5 en 17 van respectievelijk het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten en van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Die artikelen luiden als volgt: «Geen der bepalingen van dit Verdrag mag worden uitgelegd als zou zij voor een Staat, een groep of een persoon het recht inhouden enige activiteit aan de dag te leggen of enige daad te verrichten welke ten doel heeft de rechten of vrijheden welke in dit Verdrag zijn vermeld, te vernietigen of deze rechten en vrijheden meer te beperken dan bij dit Verdrag is voorzien». In dit verband was met name de stelling van de minister van belang dat de vrijheid van godsdienst kan worden ingeperkt ten behoeve

van groeperingen, die zich beroepen op het anti-discriminatiebeginsel (blz. 17). Dit lid was van mening dat de rechtsstaat bepaald niet gediend is met een dergelijke interpretatie van de verplichting tot toepassing van de mensenrechten. Zijn bezorgdheid was des te groter nu de gewijzigde bepalingen zouden kunnen leiden tot een belangenafweging met betrekking tot de uitoefening van het recht van godsdienstvrijheid in confrontatie met de opvattingen van groeperingen, die in het kader van de seksuele revolutie een ideologie voorstaan, welk haaks staat op orthodox christelijke opvattingen. Het gaat in deze ideologie om de mondige bevrijde, strijdbare mens, die zich slechts zijn eigen normen en waarden stelt. Dit komt bij voorbeeld tot uitdrukking in het streven naar volledige maatschappelijke aanvaarding van de homoseksuele levensstijl als equivalent van het monogame huwelijk. De originele christelijke visie is daarentegen, dat de mens gehoorzaamheid is verschuldigd aan God en binnen de grenzen van de door Hem gegeven geboden dient te blijven. Dit heeft als gevolg dat voor dit lid genoemd streven op principiële gronden niet aanvaardbaar is. Hij vroeg of de minister daarom nader wil ingaan op de ernst van de discriminatie ten aanzien van homoseksuelen, die het nodig zouden maken dat tot strafbaarstelling van de homoseksuele gerichtheid zou moeten worden overgegaan.

Vooralsnog was dit lid van mening, dat het onderhavige wetsvoorstel een ideologische visie opdringt, welke in strijd is met orthodox christelijke opvattingen, zoals die ook door vorige generaties zijn beleden. Dit lid noemde het een diepe tragiek voor Nederland, dat juist in dit land met zijn traditie van tolerantie de mensenrechten worden ingeperkt ten behoeve van de doorwerking van de seksuele revolutie. Het kwam hem uitermate ongelofwaardig voor, dat krachtens de internationale verdragen de bescherming van de godsdienstvrijheid, tot uiting komend in het maatschappelijk handelen, zou moeten wijken voor legalisering van bepaald seksueel gedrag. In deze zin kan artikel 1 van de Universele Verklaring van de rechten van de mens naar zijn opvatting niet worden uitgelegd. En ook wat de interpretatie van artikel 1 van de Grondwet betreft zal men toch moeten aannemen, dat deze moet worden getoetst aan de internationale verdragen en daarmee uiteraard niet in strijd mag zijn.

De minister is van mening, dat het begrip «discriminatie» in het strafrecht volkomen helder is. Het R.P.F.-fractielid attendeerde echter op de studie van mr. drs. J.L. van der Neut. «Discriminatie en strafrecht», waarin in de inleiding de problemen rond het begrip «discriminatie» worden uiteengezet. Hij wees op het feit, dat de inhoud van het juridisch begrip discriminatie tijdgebonden is en mede door maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloed wordt (blz. 16). Van der Neut geeft daarbij aan, dat bij de vraag of differentiatiecriteria zakelijk relevant zijn en of het onderscheid zonder redelijke grond gemaakt wordt, vrijwel steeds persoonlijke opvattingen in het geding zijn (blz. 15). Dit lid was van mening dat de rechtsstaat er niet bij gebaat is, wanneer de rechtszaal het schouwtoneel wordt van maatschappelijke discussies als gevolg van het voorliggende wetsvoorstel.

Artikel 90 quater Sr. heeft volgens de minister een meer beperkte betekenis dan het begrip discriminatie in het wetsvoorstel, daar artikel 90 quater zich beperkt tot het openbare leven (blz. 16). Het lid van de R.P.F.-fractie was van mening dat, wanneer aan het gelijkheidsbeginsel een zodanige betekenis wordt gegeven dat er geen raakvlak meer is met de internationale verdragen op het gebied van de mensenrechten, de discrepantie tussen dit artikel en het begrip discriminatie in de onderhavige wetsvoorstellen zelfs veel groter is dan de minister nu doet voorkomen. Mede om die reden had dit lid gesuggereerd – teneinde te voorkomen dat de onderhavige artikelen op gespannen voet zouden staan met het internationale recht – om te stellen dat het maken van

onderscheid wederrechtelijk zou moeten zijn. Ter voorkoming van onduidelijkheid stelde de Raad van State voor aan artikel 429 quater, eerste lid, het bestanddeel zonder redelijke grond in te voegen. Deze suggestie heeft de minister van de hand gewezen met een beroep op het juridische verschil tussen direct onderscheid en indirect onderscheid. Hierover zeggen Keulen en Wedzinga in een belangwekkend artikel in het NJB (8 oktober 1988, 34, blz. 1227): «In het laatste geval zou (ook thans reeds) moeten worden nagegaan «of het maken van onderscheid» objectief gerechtvaardigd is. Wanneer op redelijke grond indirect onderscheid wordt gemaakt, is een vrijspraak geïndiceerd. De minister lijkt van oordeel te zijn dat het tweede lid van artikel 429 quater Sr. een oplossing biedt als op redelijke grond direct onderscheid is gemaakt.

Dit lid achtte de zienswijze van de minister onjuist. Dat ook thans reeds zou moeten worden nagegaan of het maken van indirect onderscheid objectief gerechtvaardigd is, leidt de minister af uit een uitspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen van 31 maart 1981 in de zaak Jenkins-Kingsgate. Hij vroeg of aan deze uitspraak van het Europese Hof zoveel gewicht mag worden toegekend. Centraal stond daarbij de beoordeling van de Engelse discriminatiewetgeving. De waarde van deze uitspraak voor artikel 429 quater Sr. lijkt dan ook minimaal. Daarbij komt nog, dat het taalkundig gezien niet voor de hand ligt om (indirect) onderscheid maken te interpreteren als (indirect) onderscheid maken zonder redelijke grond. Bovendien laat het door de minister gestelde onverlet, dat wie direct onderscheid maakt op een redelijke grond welke niet in artikel 429 quater, tweede lid, Sr., genoemd staat, strafbaar is.»

Bovengenoemde auteurs stellen bovendien, dat de rechter erg voorzichtig is met het aanvaarden van een beroep op een ongeschreven rechtvaardigingsgrond met een algemeen karakter. «Door de aanwezigheid van een ongeschreven rechtvaardigingsgrond aan te nemen, verwijt men de wetgever al gauw, haar werk niet goed te hebben verricht.» (Blz. 1227)

Niet alleen Keulen en Wedzinga, doch eveneens J.M. Polak stelde in het NJB (7 januari 1989, 1, blz. 3) dat het onderhavige wetsvoorstel de mogelijkheden van het strafrecht overtreft. Dit lid vreesde dan ook dat de voorgestelde wijzigingen geenszins een verbetering van het strafrecht betekenen.

De zienswijze van de minister, dat de schriftelijke voorbereiding van dit wetsvoorstel wellicht niet de plaats is om in te gaan op de uitlatingen van kardinaal Simonis, kon dit lid in algemene zin niet delen. Dat laat onverlet, dat het hem verontrustte dat burgers aan wier goede trouw en goede bedoelingen nauwelijks mag worden getwijfeld. Krachtens de onderhavige wetgeving nog verder dan nu het geval is onder het bereik van het strafrecht dreigen te komen. Hij verwees andermaal naar het artikel van Keulen en Wedzinga. Dit lid vroeg of het daarom wel aanbeveling verdient de beledigingsbepalingen met de toevoeging van hetero- of homoseksuele gerichtheid te «verrijken», daar de vrijheid van meningsuiting door deze wetswijziging gemakkelijk in het gedrang kan komen.

Niet ondenkbaar is, aldus eerder genoemde auteurs, dat kardinaal Simonis zich, als hij zijn uitlatingen omtrent het weigeren van huurders op grond van het feit dat zij homofiel zijn, na ongewijzigde invoering van dit wetsvoorstel zou herhalen, schuldig zou maken aan overtreding van artikel 137d Sr. Hij heeft dan in het openbaar mondeling aangezet tot discriminatie van mensen, wegens hun seksuele gerichtheid. «Aanzetten tot» wordt namelijk vrij ruim uitgelegd, volgens deze auteurs (blz. 1228).

Het hier aan het woord zijnde lid memoreerde in dit verband ook de onderzoeken van de neurobioloog Swaab aan het Amsterdams Medisch Centrum. Na de mededelingen van dokter Swaab over zijn bevindingen,

is volgens persberichten dokter Swaab schriftelijk en telefonisch bedreigd door tientallen anonieme brieven en telefoontjes van personen die zich gediscrimineerd voelen. De R.P.F.-fractielid informeerde of de minister van mening is dat dokter Swaab op grond van artikel 429 quater strafbaar zou zijn. Volgens het wetsvoorstel laat dit artikel slechts strikt omschreven uitzonderingen toe, zoals verwoord in het tweede lid.

Dit lid stelde dat het hem uitermate ongewenst voorkwam, dat respectabele burgers die krachtens hun ambt of wetenschappelijke kennis in conflict zouden komen met de opvattingen van de aanhangers van de seksuele revolutie en krachtens het onderhavige wetsvoorstel moeten worden aangemerkt als overtreders van discriminatieverboden. Daarbij wees hij bovendien op het nieuwe misdrijf in artikel 137f, betreffende het verlenen van geldelijke of nadere stoffelijke steun aan activiteiten gericht op het maken van onderscheid. Dit zou kunnen betekenen dat ook zij die het onderzoek van dokter Swaab financieel mogelijk maken, het risico lopen voor de strafrechter te worden gedaagd, in dit geval dus het Amsterdams Medisch Centrum. Onderkent de minister dit gevolg?

II Artikelen

Intitulé

De leden van de fractie van de P.v.d.A. vroegen de minister waarom hier de term «geloof» is opgenomen, terwijl in andere in het voorstel aan de orde zijnde artikelen gesproken wordt van «godsdienst», terwijl ook in de memorie van antwoord (blz. 3, eerste alinea onder Algemeen) gesproken wordt van «godsdienst».

137e, eerste lid onder 2

Voor dit wijzigingsvoorstel, waarop ook door de leden van de fractie van de P.v.d.A. was aangedrongen, hadden deze leden eerder in het eindverslag hun erkentelijkheid uitgesproken.

137f

«Geloof»: De leden van de fractie van de P.v.d.A. wilden verwijzen naar hetgeen zij hierover onder Intitulé hadden opgemerkt.

429 quater

«Geloof»: De leden van de fractie van de P.v.d.A. wilden verwijzen naar hetgeen zij hierover onder Intitulé hadden opgemerkt.

De voorzitter van de commissie,
Kosto

De griffier van de commissie,
Coenen